

IDEOLOXÍAS TEXTUAIS E PARATEXTUAIS NAS TRADUCIÓNS DE *LE DEUXIÈME SEXE*, DE SIMONE DE BEAUVOIR

Olga Castro Vázquez
Universidade de Vigo

«El segundo sexo no sólo ha nutrido a todo el feminismo que se ha hecho en la segunda mitad del siglo, sino que es el ensayo feminista más importante de toda la centuria» (Teresa López Pardina, 1998a, p. 7).

Resumo

A análise dos textos e paratextos da obra feminista da filósofa Simone de Beauvoir *Le deuxième sexe* (1949, Gallimard), así como das súas posteriores traducións e reescrituras ao castelán e ao inglés, pon en evidencia o papel determinante que –sen excepcións– desempeñan as ideoloxías no labor profesional da tradución e da paratradución, influíndo de xeito decisivo na recepción do ben cultural (e ideolóxico) libro, tanto na súa sociedade de creación como nas sociedades receptoras da tradución.

Palabras clave: Simone de Beauvoir, *Le deuxième sexe*, feminismo, ideoloxía, texto e paratexto, tradución e paratradución

Abstract

The analysis of the texts and paratexts of the feminist book *Le deuxième sexe* (1949, Gallimard) by the philosopher Simone de Beauvoir, along with its subsequent translations and rewritings into Spanish and English, demonstrates the essential role that –without exception– ideologies play in the professional work of translation and paratranslation, since they have a decisive influence on the reception of the cultural (and ideological) good, in both the society in which it is created and that in which it is received.

Keywords: Simone de Beauvoir, *Le deuxième sexe*, feminism, ideology, text and paratext, translation and paratranslation

1. A ideoloxía na tradución

Ao abordar cuestións como a análise dos textos e paratextos na tradución, é necesario clarificar dende un principio que é o que se entende por tradución e paratradución, ou para ser máis exacta, por tradución/paratradución. Tradución é aquela actividade ideolóxica mediante a cal se reescribe un texto dado nun novo texto e, no caso particular da tradución interlingüística, o texto orixe está escrito e codificado nunha lingua e o texto termo ou texto traducido estao noutra lingua diferente. Paratradución consiste en ler, interpretar e trasladar paratextos, eses elementos que anuncian, presentan e poñen en valor unha obra literaria.

O feito de definir á tradución e paratradución como actividades ideolóxicas implica recoñecer que a ideoloxía, ese «systematic set of political beliefs about the world held by a particular, often dominant, group in society» (Cronin, 2000, p. 694) inflúe de xeito decisivo no proceso de tradución e, en consecuencia, no resultado dese proceso: o texto traducido.

Con todo, o recoñecemento das ideoloxías como un concepto relevante para os estudos de tradución é bastante recente. O culto á obxectividade que puxeron os estudos de tradución dende a súa aparición como unha disciplina de seu contribuíu a darlle á ideoloxía unha connotación negativa, considerándoa a desviación da obxectividade, un «filtro indesexábel polo cal as tradutoras perden a súa capacidade profesional» (Reimóndez, 2001, p. 85) como xa anticiparan Hatim e Mason (1997, p. 144) ao apuntar que «in the Western world, it has become acceptable [...] to speak of ideologies in terms of deviations from some posited norm». Nesta definición os conceptos de fidelidade e equivalencia adquirirían especial relevancia, e a énfase que se puña no produto (texto traducido) e non no proceso de tradución (onde verdadeiramente opera a ideoloxía) reducía o papel da tradutora a unha simple transmisora inocente e obxectiva dun texto nunha lingua a outro texto noutra lingua.

Non foi até comezos dos anos 80 cando se produciron novos enfoques que revisan a Teoría da Tradución, e que deben entenderse dentro do contexto global do posmodernismo e do postestruturalismo. Así, o postestruturalismo propuxo a consideración da tradución como unha actividade central para a comprensión da cultura contemporánea, e en consecuencia algúns dos desenvolvementos máis importantes nos estudos de tradución dende os anos 80 forman parte do chamado *cultural turn*, que supón a integración da dimensión cultural, facendo que a linguaxe funcione como un sistema paralelo á cultura e non como unha entidade referencial exterior (Nouss, 2000, p. 1351). Este xiro cultural, «which might equally well be called ideological turn in translation studies, as what one theoretician terms ‘culture’, another terms ‘ideology’» (Cronin, 2000, p. 696), propiciou o desenvolvemento de revisións da Teoría da Tradución dende novos enfoques teóricos, como a Teoría dos Polisistemas, que defende que a «ideology rather than linguistics or aesthetics crucially determined the operational choices of translators» (Toury, *apud* Cronin, 2000,

p. 695) e que incide na necesidade de deixar de centrar o estudo da tradución no produto para centralo no proceso, é dicir,

the purpose of translation theory is to reach an understanding of the processes undertaken in the act of translation and, not, as so commonly misunderstood, to provide a set of norms for effecting the 'perfect' translation (Susan Bassnett, 1991, p. 37).

A nova consideración de centrar a Teoría da Tradución no estudo do proceso fai que se recoñeza o papel da persoa tradutora, que se torna responsábel dun proceso de tradución no que a compoñente cultural e ideolóxica estarán moi presentes. Esta ideoloxía pode ser consciente se está activada pola manipulación consciente dun texto para servir a unha ideoloxía determinada ou pode ser inconsciente e identificarse coa ideoloxía dominante, definida polo mesmo autor como a compartida pola maioría da sociedade, composta polo contexto de valores e crenzas coincidentes e que é dominante, tanto polo sentido numérico como polo feito de que apoia os intereses das clases dominantes.

Así, a tradutora ou tradutor ten un papel esencial que desempeñar «as one of the leading actors in linguistically conscious transpersonal communication processes» (Baxter, 2005) na medida en que debe realizar unha interpretación do texto orixinal de acordo coa súa ideoloxía antes de reescribilo na lingua termo. A tradutora é responsábel da carga ideolóxica que transmite e, en consecuencia, xa non é esa *medium* ou transmisora “inocente” e obxectiva que defendían os enfoques tradicionais. Así,

a ideoloxía non é unha cuestión claramente limitada e definíbel, senón que cada persoa está influída na súa interpretación da realidade por aspectos tanto conscientes como inconscientes, sociais e individuais, e todos eles forman a súa ideoloxía nun momento determinado (Reimóndez, 2001, p. 41).

Consecuencia do recoñecemento do papel activo que desempeña a tradutora no proceso é a aparición da noción de reescritura, André Lefevere (1992) propón un cambio de nome da disciplina de tradución polo de Translation and Rewriting Studies, pois entende que toda tradución implica unha reescritura que non é neutra, senón que pola contra manipula. Lori Chamberlain (1992, p. 61) engade que traducir non é só transcribir, senón que consiste en escribir a partir dun texto orixinal. O mesmo argumento é o que defende Susanne de Lotbinière-Harwood cando sostén que «la traduction est une ré-écriture dans la langue d'arrivée d'une lecture dans la langue de départ» (1991, p. 26).

En última instancia, a introdución da ideoloxía no estudo da Teoría da Tradución vai desencadear a aparición de novas definicións de tradución. Sherry Simon propón «translation: a process of mediation which does not stand

above ideology but works through it» (1996, p. 8); de Lotbnière-Harwood sostén que «traduire n'est jamais neutre [...] La traduction peut donc être un véritable outil politique» (1991: 27) e que, por iso,

l'acte de traduire constitue une prise de parole pleine de conséquences. En plus d'être une voie de passage d'une langue à une autre, la traduction est aussi un lieu de pouvoir. Pour les traductrices féministes, elle représente un espace à investir, un pouvoir à exercer (1991, p. 12);

e finalmente Garrido propón definir a tradución como «reescritura ou manipulación que dá lugar a unha modificación (mínima, media ou total) motivada pola ideoloxía xeral e da tradución da sociedade receptora» (2004, p. 36).

1.1. A ideoloxía na paratradución

Dito todo o anterior, e malia que tendemos a ver ao tradutor como o único responsábel da operación translativa do ben cultural que se incorpora á comunidade, cómpre non esquecer que a figura da persoa tradutora non é a única que –de forma consciente ou inconsciente de acordo cunha ideoloxía– manipula este ben cultural. Así, hai ocasións nas que a ideoloxía non se explicita nos textos en si mesmos pero si nos paratextos, de xeito que se converten en valiosos espazos de análise. E por iso, se xa a tradutora é vulnerábel a estar influída, no desempeño do seu labor profesional, polo sistema de valores dominante na sociedade (cousa que só pode evitar mediante unha análise consciente), a paratradutora será a decididora de como se presenta a obra na sociedade do sistema de chegada, e a que actuará conforme ao discurso e á ideoloxía que ese sistema posúa a non ser que defenda aberta e conscientemente uns intereses determinados e minoritarios que non terán o apoio dos grupos sociais dominantes, os que probabelmente tacharán a esa paratradutora de parcial e de intentar alterar as condicións “naturais” e “normais” que (non sendo tal) defende o sistema de valores dominante. Así, a paratradución convértese tamén en lugar de transmisión de ideoloxía.

1.2. Ideoloxía, feminismos e (para)tradución

Le deuxième sexe é unha obra filosófica que postula os principios do existencialismo, e é tamén unha obra feminista na que Simone de Beauvoir localiza e rastrea o desenvolvemento da opresión masculina a través de fontes históricas, literarias e míticas, e sostén que os efectos contemporáneos que esa opresión ten nas mulleres son o considerarmos o masculino e o home como a norma e o natural, de xeito que o feminino e a muller son a “Outra”, o outro sexo, o segundo sexo. Explica Teresa López Pardina, no prólogo á edición para España con estas verbas: «la condición de la mujer ha consistido siempre en estar sometida, como 'Otra', al hombre, el cual se ha pensado como el 'Mismo'» (Beauvoir, 1998a, p. 25).

Agora cómpre remontarse até cando moitos feminismos comezaron a loita contra o universalismo, pois daquela decatáronse de que a ideoloxía dominante patriarcal defendía (e aínda defende) a súa interpretación da realidade como a única válida. Neste contexto adquiriu relevancia «such [feminist] theory that demonstrates that patriarchal paradigms are not universal, valid for all, but at best represent one point of view» (Grosz, 1990, p. 61).

Dito doutro xeito, e en canto ao xénero, a ideoloxía patriarcal ocúpase de definirse e defenderse a si mesma como a “normal”, e isto provoca que —ademais dos consciente e abertamente adeptos— todas aquelas persoas que se declaran estar á marxe de calquera ideoloxía acaban reproducindo inconscientemente a ideoloxía dominante. Pola contra, a ideoloxía feminista, a non “normal/normalizada” e non dominante, esixe por iso unha adscripción consciente das persoas, e daquela é posíbel afirmar que ao ser *Le deuxième sexe* unha obra de temática feminista, ha estar necesariamente relacionada co exercicio e asunción da ideoloxía consciente.

Disto dedúcese que a ideoloxía está sempre presente en todas as facetas da vida, e o acto de traducir non había ser menos. Ao traducir, a tradutora transmite sempre unha carga ideolóxica no exercicio da súa actividade profesional. Esta transmisión pode facela sendo consciente ou inconsciente de que a está a facer, admitíndoa ou negándoa. Neste último caso —de ser inconsciente— a tradutora converterase en inxenua vítima da ideoloxía dominante patriarcal e perpetuará esta ideoloxía, ao mesmo tempo que insistirá en que esa é a única tradución obxectiva posíbel e posibelmente negará que está a proxectar a súa ideoloxía na tradución. Así pois, esta adscripción á non ideoloxía implica precisamente adscribirse á ideoloxía dominante (neste caso patriarcal) e a proxectar os seus preceptos. No caso oposto, quen traduce é conscientemente transmisora dunha ideoloxía determinada (neste caso feminista), e probabelmente a ideoloxía dominante patriarcal tacharaa de “imparcial” e “infel” ao orixinal e acusaraa de perverter o “natural” e “normal” da sociedade.

É dicir, en ámbolos dous casos está presente a ideoloxía, pero (inxustamente) só «os traballos das tradutoras feministas son criticados pola súa falla de ‘imparcialidade’ e ‘fidelidade’ ao texto orixinal, pois non se axustan ás normas patriarcais estabelecidas» (Reimóndez, 2001, p. 91). Ilústrao de forma clara de Lobtinière-Harwood cando apunta que son moitos os casos nos que se admite a presenza de ideoloxía na tradución de textos literarios, pero non noutros:

The difference with rewriting in the feminine is that, unlike the patriarchal agenda, where the underlying order of discourse is made invisible by passing itself off as ‘normal’ and ‘natural’, the feminist agenda has its political cards on the table. The hand mediating is overt in its intentions (de Lobtinière-Harwood, 1991, p. 100-101).

Nese mesmo sentido, Luise von Flotow, insiste en que cando se traduce un texto segundo os preceptos da ideoloxía patriarcal (xa sexa consciente ou inconscientemente) non existe en ningún caso advertencia da postura ideolóxica do tradutor ou tradutora, mentres que «when feminist translators intervene in a text for political reasons, they draw attention to their action» (Von Flotow, 1997, p. 25). Deste xeito, as tradutoras/es feministas (ás que as teorías tradicionais da tradución condena por falta de “fidelidade”), pasarían a ser as máis honestas, e «the most dangerous manipulator is not the one who does it openly but the one who claims to be objective [...] since there is no such thing as objective truth», apunta Kaisa Koskinen (1994, p. 151, *apud* Reimóndez, 2001, p. 96).

Tomando este presuposto como punto de partida, os feminismos poden crear unha contra-ideoloxía coa que facerlle fronte ao poder patriarcal, que tan enraizado está na sociedade. No tocante ao labor profesional da tradución, a corrente da Teoría da Tradución Feminista pon á disposición das tradutoras unha serie de estratexias mediante as que reescribir o texto orixinal, sendo consciente da operación ideolóxica que con esta reescritura sempre se xera¹.

2. Análise do discurso textual

É momento agora de realizar primeiramente unha análise do discurso textual para posteriormente proceder ao exame dos paratextos da obra orixinal *Le deuxième sexe* e das súas traducións ao castelán e ao inglés para ver, comparar e reflexionar acerca de como nas diferentes culturas de tradución se pon á disposición da sociedade receptora o ben cultural (e ideolóxico) libro.

2.1. O texto *El segundo sexo* no estado español e en Hispanoamérica

A autora de *Le deuxième sexe*, Simone de Beauvoir (1908-1986) tiña coarenta e un anos cando, o 24 de maio de 1949, o seu libro *Le deuxième sexe* viu a luz publicado pola editorial Gallimard, que vendeu vinte mil exemplares en poucos días. Sete meses máis tarde saíu o segundo tomo. De acordo con Mabel Bellucci (2003), en 1951 traducíuse ao alemán; en 1952 ao inglés; en 1954 ao español (publicado en Arxentina, xa que «Buenos Aires era el centro difusor por excelencia de toda novedad cultural, asegurando su propagación por todo el mercado ibero americano [...] Durante la dictadura de Franco, miles de españoles se iniciaron clandestinamente en su lectura») e ao longo da historia, traducíuse ao árabe, dinamarqués, hebreo, húngaro, italiano, holandés, noruegués, polaco, portugués, serbo-croata, eslovaco, sueco, támil e checo.

A primeira tradución ao español de *El segundo sexo* foi a realizada polo dramaturgo arxentino Pablo Palant en 1954, e publicada na editorial Pique de Buenos Aires, aínda que a seguinte edición da tradución de Palant (1962)

1 Cf. Godard (1990 e 1995); Simon (1990 e 1996, p. 86-110); Von Flotow (1991, 1995 e 1997); de Lotbinière-Harwood (1991) e Marie-France Dépêche (2002).

correu a cargo de Siglo Veinte. A primeira tradución para España foi a que, en 1998, se publicou na editorial especializada en clásicos literarios Cátedra, dentro da colección Feminismos, para o que contaron co apoio do Instituto de la Mujer e da Universitat de València. A tradutora para Cátedra foi Alicia Martorell (daquela presidenta de Asetrad², e actualmente vogal), e as edicións están prologadas por Teresa López Pardina, autora de diversos traballos sobre Beauvoir. Esta autora explica no prólogo á edición española que

la celebración del cincuentenario de la publicación de *El segundo sexo* es un buen motivo para editarlo de nuevo en castellano, esta vez en España, ya que hasta ahora sólo se había editado en Hispanoamérica. No es casual que haya tardado tanto tiempo en editarse en nuestro país, pues en 1949 y en las dos décadas siguientes, vivíamos en un régimen político dictatorial para el que el contenido de este libro era subversivo (Beauvoir, 1998a, p. 7).

Ao comparar a reescritura das palabras de Beauvoir feita por Palant e por Martorell, é doado apreciar diferenzas en canto a estilo, visibilidade ou invisibilidade da persoa tradutora, pero sobre todo polo nivel de implicación. Por citar un exemplo, pódense comparar as reescrituras de Palant e Martorell da primeira frase da introdución ao volume II. O que para Palant é «las mujeres de hoy están **en camino de destronar** el mito de la feminidad [...] pero sólo **con gran esfuerzo** logran vivir integralmente su condición de ser humano» (Beauvoir, 1954b, p. 9), convértese para Martorell en «las mujeres de nuestros días **están destronando** el mito de la feminidad [...] sin embargo, les **cuesta trabajo** lograr vivir plenamente su condición de seres humanos» (Beauvoir, 1998b, p. 9). O orixinal en francés di que «les femmes d'aujourd'hui **sont en train de détrôner** le mythe de la féminité; [...] mais ce **n'est pas sans peine qu'elles** réussissent à vivre intégralement leur condition d'être humain» (Beauvoir, 1960, p. 9. As negriñas destas citas son todas miñas).

2.2. O texto *The Second Sex* no ámbito anglófono

Mais lonxe de centrar esta análise textual na tradución do francés ao español, resulta máis esclarecedor analizar o papel da ideoloxía no proceso de reescritura desta obra cara ao inglés. O interese por esta obra non xurdiu até os anos 70, cando

feminist initiatives of the 1970s triggered enormous interest in text by women writers from other cultures. This led to [...] the suspicion that what has been translated has been misrepresented in 'patriarchal translation' (Von Flotow, 1997, p. 49).

2 Asociación Española de Traductores, Correctores e Intérpretes, creada en 2003.

The Second Sex «came out in 1952 [...] made the *New York Times* bestseller list in the spring of 1953 and had seen several reprintings, thus considered successful» (Von Flotow, 1997, p. 49). A editorial que mercou os dereitos de tradución para o ámbito anglófono foi a neoiorkina Alfred Knopf. O interese do editor no libro xurdiu, segundo conta Deirdre Bair (1990) «when Blanche Knopf, wife of the publisher, bought the book on a trip to France, and she was under the impression that it was a modern-day sex manual akin to the Kinsey report». Así que, para traducir un manual de sexo e reprodución (e non unha obra feminista e filosófica) Alfred Knopf

sought out Howard Madison Parshley, a retired professor of zoology at Smith College, who had written a book on sex and human reproduction in 1933 and regularly reviewed books on sex for *The New York Herald Tribune* (Sarah Glazer, 2004).

Ao longo dos anos, até a actualidade, A. Knopf foi absorbida polo grupo editorial The Random House, e a tradución de Parshley de *The Second Sex* foi reeditada varias veces baixo os selos de Bantam, Everyman's Library, Vintage, Jonathan Cape, Picador, David Campbell Publishers e Penguin Books, polo que «today, the Knopf translation (available in different editions) is still the only version in print in the US» (Glazer, 2004) e na totalidade do ámbito anglófono.

E malia admitir que non existen verdadeiros criterios “obxectivos” que permitan certificar a “precisión” dunha tradución respecto ao orixinal, cómpre mencionar que

no English edition of *The Second Sex* (Beauvoir's feminist masterpiece, the common ingredient in all of the early women's studies courses) contains everything she wrote or accurately translates her most basic philosophical ideas (Margaret Simons, 2000, p. 61).

Ao longo dos últimos anos foron varias as estudosas que fixeron análises críticas da tradución de Parshley ao inglés. Apunta Toril Moi que na versión en inglés deste clásico universal hai unha «misconstructing of words and phrases, and he deleted nearly 15 per cent of the original French, which means about 145 pages» (Moi, 2004, p. 63) do volume I, mentres que do volume II «he cut approximately 60 pages, 12 per cent, and cut also 35 pages coming from the chapter on ‘The Married Women’ cutting it almost in half» (Simons, 2001, p. 65). En xeral, Von Flotow explica que

large sections of text recounting the names and achievements of women in history have been cut from the English version [...] and the lineage of influential women, so important to feminist historiogra-

phy, is thus broken through ‘patriarchal translation’ [...] Similarly, the translation deletes references to cultural taboos such as lesbian relationships (Von Flotow, 1997, p. 49-50).

En concreto, o tradutor omitiu todo aquilo que non lle resultaba cómodo de dicir, como evidencia Glazer (2004) cando fala da práctica de Parshley de «deleting little-known historical accounts of women who defied feminine stereotypes, like Renaissance noblewomen who led armies» e como moi ben detalla Simons:

Parshley deleted much of Beauvoir’s description of the violent history of the women’s rights struggle in England and muddied Beauvoir’s reference to the first American women’s rights convention at Seneca Falls, New York (Simons, 2001, p. 64). Parshley threw out entire pages from Beauvoir’s description of the tedious work comprising a housewife’s day (Simons, 2001, p. 66). He deleted not only references to a work by Cornelius Agrippa defending woman’s superiority and the misogynist works it elicited in response, but also all mention of two works by women authors (Simons, 2001, p. 67).

Outra actitude apreciable na tradución ao inglés de Parshley é «the assumption that men’s experiences and feelings are considered more valid or interesting than women’s» (Von Flotow, 1997, p. 50) e en consecuencia, «he didn’t care to have discussions of women’s oppression belaboured, although he let Beauvoir go at length about the superior advantages of man’s situation» (Simons, 2001, p. 66). Isto materialízase en que omite realidades da vida das mulleres e enalza parágrafos referidos á experiencia masculina. É unha selección sexista da que fala Simons:

In his description of the French feminist movement, Parshley retained Beauvoir’s reference to Léon Richier, the man who organized the International Congress on Women’s Rights in 1869, while eliminating all reference to Hubertine Auclert, a woman who opened a suffrage campaign and created the French Women’s Suffrage Organization and a newspaper, *La Citoyenne* (Simons, 2001, p. 64). He eliminated most of Beauvoir’s quotations from the journals of Sophie Tolstoy, which provide her primary source of illustration for the ‘annihilation’ of woman in marriage, but Parshley chose to include the entire quotation from an Edith Wharton novel about a young man’s misgivings on the eye of marriage (Simons, 2001, p. 66).

Por outra banda, estas estudosas constataron non só omisións e mutilacións da doutrina feminista de Beauvoir, senón tamén erros graves de tradución

e malentendidos do seu pensamento filosófico (Simons, 2001, p.63). Explica Moi que «Beauvoir often referred to their work using specific terms French philosophers would have recognized, but Parshley did not» (Moi, 2004, p. 61), tendo isto como consecuencia un texto ateigado de malentendidos e ambigüidades como que

the word ‘subject’ generally refers in existentialism to a person who exercises freedom of choice, whereas Parshley understood ‘subjective’ in its everyday English sense to mean ‘personal’ or ‘not objective’. In his hands, Beauvoir’s discussions of woman’s assertions of herself as a subject becomes platitudes implying women are incapable of being objective (Moi, 2004, p. 62).

Claude Imbert e Emily Grosholz explican outro dos “erros” de apreciación:

Beauvoir concluded that instead of freedom of choice, a woman encounters a destiny with a limited range of roles. To read the Parshley translation, however, is to remain unaware of the issues at stake (Imbert e Grosholz, 2004, p. 18).

Howard Parshley, que quizabes non era consciente destes erros graves de interpretación que cometía ao traducir o que para el era un manual de sexo, si recoñecía que fixera «some cutting and condensation here and there with a view to brevity» (Beauvoir, 1988, p. 11), algo que para el era perfectamente lexítimo pois o obxectivo de «condense, simplify or eliminate is to lighten the burden for the American reader, as publisher Knopf put it» (Von Flotow, 1997, p. 50). Por iso, o tradutor permítese a licenza de afirmar que «practically all such modifications have been made with the author’s express permission, passage by passage» (Beauvoir, 1988: 12), mentres que na biografía da autora publicada por Bair afirmase que «Beauvoir was so upset by the changes that she wanted the Knopf edition to carry a statement dissociating herself from them [...] but the publisher ignored the request» (Bair, 1990). No tocante aos graves erros de tradución, explica Simons que

Beauvoir became aware of them only in 1982, four years before her death, when I wrote an article about it and sent it to her. Beauvoir replied that she was dismayed to learn the extent to which Mr Parshley misrepresented her. She wished with all her heart that I will be able to publish a new translation of it (Simons, 2001, p. 71).

De todo o anterior, resulta doado deducir que entre as consecuencias que tivo a tradución de Parshley atópase, en primeiro lugar, a confusión para lectores e lectoras anglófonos (potencialmente incapaces de seguir a súa argumen-

tación ao desaparecer partes intermedias do discurso) e que a vían como unha «confused, incoherent thinker» (Simons, 2001, p.66). En segundo, produciuse un malentendido para a audiencia anglófona do que Beauvoir pensaba e dicía, polo que non é de estrañar, segundo Von Flotow, que «some 1990s feminist critics find her work *clichéd* and patriarchal» (1997, p. 51) e segundo Barbara Klaw, que moitas feministas «fault her for her perpetuating patriarchal stereotypes of female sexuality. Yet, Beauvoir’s clichés may be due to censorship by her (predominantly male) translators» (Klaw, 1995, p. 193). E en definitiva, tras a reescritura de Parshley «desapareceron partes fundamentais do razoamento de Beauvoir, o que está na base dos desentendementos entre feministas francófonas e anglófonas» (Reimóndez, 2001, p. 94). Deste xeito, ponse de manifesto a validez do argumento de Teun A. Van Dijk cando afirma que

las ideologías influyen en lo que decimos y como lo decimos, pero lo contrario también es cierto: adquirimos y modificamos las ideologías al leer y escuchar grandes volúmenes de información oral y escrita. Las ideologías no son innatas sino que se aprenden, y el contenido y la forma de este discurso pueden formar modelos mentales de representaciones sociales e ideológicas (Van Dijk, 2003, p. 79).

Así, o grupo influínte recibiu a encomenda da sociedade de incorporar novos textos ao seu acervo conforme ás súas crenzas e valores, ou dito doutro xeito, a sociedade importou o ben cultural libro conforme á ideoloxía dominante da comunidade receptora. Acontece que a ideoloxía dominante é patriarcal, e así o tradutor/paratradutor obviou que era unha obra feminista e, con lentes patriarcais, considerouno un libro sobre sexo e mulleres: en consecuencia realizou unha tradución desta obra feminista acorde cos presupostos patriarcais, polo que, a finais de contas, o texto traducido reflicte a ideoloxía dominante da sociedade. Noutras palabras, discurso e ideoloxía retroaliméntanse: dunha banda tradúcese de acordo cos presupostos dunha ideoloxía (neste caso, patriarcal), e da outra, o que se traduce pasa a formar parte dun discurso, transmítese e crea ideoloxía.

Do argumentado arriba constato que a causa fundamental desta «botched translation» (Biocom, 2004) ou tradución chapuza de Parshley é a súa adscripción (consciente ou inconsciente) á ideoloxía dominante, isto é, a ideoloxía patriarcal, que o levou a mutilar e secuestrar este texto feminista. Outros dos motivos determinantes foron o seu descoñecemento das teorías filosóficas existencialistas (Simons, 2001, p. 69), o seu non proficiente coñecemento do francés (Glazer, 2004), e os posíbeis motivos editoriais, como sostén de Lotbinière-Harwood ao explicar que os dous tomos de *Le deuxième sexe* se converteran nun único volume en *The Second Sex* porque «faced with the weighty two-volume original, perhaps the publishers condensed the text to reduce printing» (1991, p. 103).

Toda esta análise pon de manifesto o inxusto que resulta que o público anglófono só poida ter acceso a esta obra a través do prisma de Parshley e das palabras que escribiu hai máis de medio século. Mais, até cando esta inxustiza? En maio do ano 2000 a herdeira literaria e filla adoptiva de Beauvoir, Sylvie Le Bon de Beauvoir, escribiulle á editora de Gallimard para referirse á edición en inglés nestes termos:

This edition is a scandal and we have wrongly tolerated it for too long. There are numerous protests from scholars. Beauvoir was appalled by the cuts and mistranslations that betrayed her thinking, and she complained frequently about this (Glazer, 2004).

A consecuencia foi que Gallimard se puxo en contacto con Random House (que ten os dereitos exclusivos para a súa tradución ao inglés) para encargarlle unha nova tradución, pero dende o grupo editorial anglófono rexeitaron esta proposta, amparándose en que «in 2000, the audience for the book wasn't large enough to justify the cost of a new edition» (Glazer, 2004). Malia estes atrancos, Celena Kush anuncia que hai quen está agora encabezando

an initiative to persuade Gallimard and Knopf/Random House to entertain a new translation and comprehensive annotated edition of *The Second Sex*, which should transform the way in which this important book is used and understood (Kush, 2000).

As iniciativas máis representativas veñen de dúas fontes: unha é a Harvard University Press, interesada en publicar esta revisión da tradución, pero que de acordo coa súa directora executiva Lindsay Waters non é moi factíbel a curto prazo porque «it is a masterwork of 20th-century philosophy, but in English it is in chains» (Glazer, 2004). A outra posibilidade é que estudosas como Meryl Atman editen «a re-translation project to be published by Indiana University Press, under the editorship of Margaret Simons and with support from the National Endowment for the Humanities» (Glazer, 2004). Pero para que isto saia adiante é preciso que Knopf e Random House estean dispostas ou ben a publicala ou ben a vender os dereitos de tradución, «otherwise, American readers will have to wait until 2056, when *The Second Sex* goes into the public domain, to find out what Beauvoir really meant» (Kush, 2000). Entrementes, o único que estas e estes feministas poden facer é seguir publicando artigos nos que evidencien as carencias e erros da tradución ao inglés de *Le deuxième sexe*.

3. Análise do discurso paratextual

Despois desta análise (malia que breve por falta de espazo) sobre os textos é preciso analizar a información que achegan os paratextos, xa que pode resultar fundamental para dar datos acerca da posíbel existencia de alteración

ideolóxica, da que como dixen non só son responsábeis os tradutores, senón tamén editores, mecenas, iniciadores e, en definitiva, paratradutores.

3.1. *Le deuxième sexe*, en Francia

Tras unha análise das edicións publicadas en Francia por Gallimard (a orixinal de 1949 e reimpresións de 1960, 1978 e 1980), constato que en todas as edicións posteriores á orixinal de 1949 se respectou a presentación en dous volumes independentes; os títulos e subtítulos *Le deuxième sexe*, *Les faites et les mythes* e *L'Expérience vécue*; a dedicatoria da autora a Jacques Bost; así como as citas do volume I de Pitágoras e Poulain de la Barre e as do volume II de Kierkegaard e Sartre. As únicas mudanzas salientábeis entre orixinal e reedicións posteriores son que na primeira edición o volume I tiña catro capítulos, e nas edicións sucesivas o capítulo cuarto do volume I (*Formation*) convértese no primeiro do volume II, que pasa a ter catro partes en lugar das tres do orixinal.

Edición de 1949

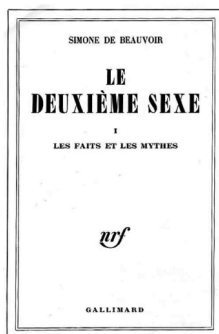
Edición de 1960

Edición de 1978

Edición de 1981

No que atinxe aos paratextos icónicos, hai que dicir que ao longo dos grosos volumes de *Le deuxième sexe* non hai ningunha ilustración, e a cuberta incorpora o único elemento gráfico da obra. Hai diferentes formas de presentar o libro: a edición de 1949 ten unha cuberta con tons negros e amarelos alaranxados, dando a impresión de pel de tigre, obra de “Photographisme h. Cohen”. A edición de 1978 mostra na cuberta unha escultura clásica, de mármore, dunha muller espida, a cargo de “Photographisme h. Cohen d’après photo Louis-Yves Loirat/rapho”. A cuberta das edicións de 1960 e 1981 é case idéntica: con letras negras sobre fondo branco menciónase o nome da autora, o título e subtítulo e a editorial.

3.2 *El segundo sexo en Hispanoamérica*

No tocante aos peritextos de *El Segundo Sexo* arxentino de 1954 (a primeira tradución ao castelán) 1977 e 1989, cómpre comezar dicindo que en todas as cubertas das obras analizadas aparece o nome da autora, o título da obra e o subtítulo correspondente a cada un dos volumes. Tras unha análise, cómpre recapitular en que difiren ou se asemellan os paratextos das obras traducidas por Palant aos da orixinal. Para comezar, respéctase a división da obra en dous volumes; tradúcese o título de forma bastante literal (*El segundo sexo*) e o mesmo acontece cos subtítulos (*Los hechos y los mitos* e *La experiencia vivida*); mantéñense as introducións da autora nos dous volumes; respéctanse a dedicatoria e as citas; non hai notas previas do tradutor nas que este puidese facer visíbel a súa intervención e reescritura do texto; e adóitanse manter as notas a rodapé da autora, aínda que ás veces sofren modificacións, como a ocasión na que o tradutor Pablo Palant –na súa ansia de darlle facilidades á súa audiencia– traduce ‘de máis’ cando no orixinal a autora se refire nunha nota a rodapé a unha revista dicindo que «Il est mort aujourd’hui, il s’appelait *Franchise*» (Beauvoir, 1960a, p. 11) e Palant traduce «Se llamaba *Franqueza* y ha desaparecido ya» (Beauvoir, 1977a, p. 9), ou tamén cando no orixinal Beauvoir fala de que «L’article de Michel Carrouges paru sur ce thème dans le numéro 292 des *Cahiers du Sud* est significatif» (Beauvoir, 1960a, p. 26) e Palant reescribe que «es significativo el artículo de Michael Carrouges sobre este tema que ha aparecido en el nº 22 de los *Cuadernos del Sud*» (Beauvoir, 1977a, p. 20). Por último, ao comparar o índice da edición hispanoamericana cos das edicións francesas, destaca o feito de que para determinar o índice en castelán, nalgúns casos séguese a edición orixinal de 1949, noutros casos edicións posteriores, e hai tamén ocasións nas que a estrutura do índice “vai por libre” respecto das catro edicións francesas consultadas.

Ao longo do texto hai algunha que outra nota do tradutor (aínda que non con moita frecuencia), e a maioría das veces empréganse para indicar referencias de traducións ao castelán das obras francesas citadas pola autora. Un exemplo áchase nas primeiras páxinas da introdución: do orixinal «Le rapport Kinsey par exemple se limite à définir les caractéristiques sexuelles de

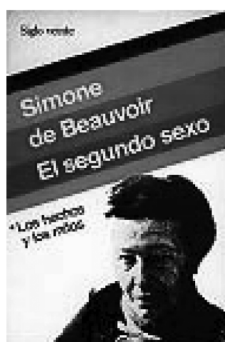
l'homme américain, ce qui est tout à fait différent» (Beauvoir, 1960a, p. 13), Pablo Palant escribe «El informe Kinsey, por ejemplo, se limita a definir las características sexuales del hombre norteamericano, lo que es completamente distinto. (Hay edición castellana de Ediciones Siglo Veinte, Buenos Aires). (N. del E.)» (Beauvoir, 1977a, p. 11).

No que atinxe aos paratextos icónicos, a cuberta de 1954 é sobria (en realidade non ten ningún elemento icónico ou gráfico). A edición de 1977 presenta dous volumes co mesmo deseño, pero en diferente cor (granate e marrón), e con elementos gráficos que representan 4 viñetas, caras de mulleres en catro momentos diferentes, todos eles moi felices a vulgar polos seus sorrisos. A edición de 1989, por último, presenta tamén dous volumes que teñen o mesmo deseño en diferentes cores, na cuberta amosan dúas fotografías diferentes da propia Simone de Beauvoir, con aparencia de madurez intelectual. Comparando estas cubertas coas da obra orixinal en francés destaca que non hai ningunha referencia a unha muller espida (xa sexa unha escultura clásica ou non).

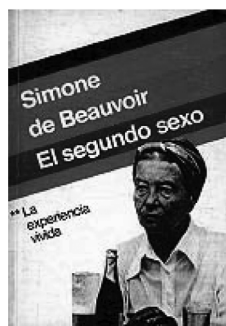
1954 (*Psique*)

1977 (*Siglo Veinte*)

1989 (*Siglo Veinte*)

3.3. *El segundo sexo*, no estado español

A primeira tradución que se fixo desta obra en España tivo lugar hai tan só sete anos, en 1998, medio século despois de que vira a luz por primeira vez en París. Pasando agora á comparación dos paratextos desta edición española coas de Francia, destaca que se respecta a división da obra en dous volumes; que tanto o título como os subtítulos se traducen ou reescriben de xeito bastante literal e igual que na arxentina (*El segundo sexo Los hechos y los mitos* e *La experiencia vivida*); que se manteñen as introducións da autora nos dous volumes; que tamén se traducen a dedicatoria e as citas; e que se manteñen as notas a rodapé da autora, seguindo como criterio que de tratarse dunha cita bibliográfica cun equivalente en castelán, será esta obra a indicada, mais de tratarse dunha obra sen equivalente en castelán, conservarase o nome en francés. Un exemplo disto áchase en que a xa mencionada nota do orixinal «Il est mort aujourd'hui, il s'appelait *Franchise*» (Beauvoir, 1960a, p. 11), se converte en castelán para Martorell «Ahora ya ha desaparecido, se llamaba *Franchise*» (Beauvoir, 1998a, p. 47). En comparación co orixinal francés hai que mencionar tamén a inclusión no volume I do prólogo a cargo da especialista e da bibliografía preparada pola tradutora. No referido ao índice, tórnase evidente que a obra de referencia que utilizou a tradutora para traducilo non foi a orixinal francesa de 1949, senón que se repite exactamente o índice das edicións de 1960 e 1981.

Respecto a outros elementos paratextuais, destaca que hai un prólogo sobre a obra e a autora escrito por unha estudosa/especialista no tema, que escribe en primeira persoa, facéndose visíbel, e demostra unha ampla bagaxe e coñecemento sobre Beauvoir e *Le deuxième sexe*. A tradutora Alicia Martorell tamén deixa pegada da súa intervención dende o comezo, pois cando presenta a bibliografía selecciona unha cita de Beauvoir que di «lo siento muchísimo, pero me resulta imposible recuperar las referencias a las obras inglesas que consulté. Hay demasiadas y de algunas sólo tuve la traducción. (S. de Beauvoir a H. M. Parshley, traductor de *El segundo sexo* al inglés, hacia 1951)» (Beauvoir, 1998a, p.35). Logo, nunha nota da tradutora a pé de páxina, Alicia Martorell fai visíbel cal ha ser a súa estratexia para facerlle falar a Beauvoir español cando teña que citar obras. Di Martorell na nota que

para no sobrecargar el texto con más notas, agrupamos las referencias que hemos podido encontrar en una bibliografía separada. En caso de que exista traducción al castellano, es la que citaremos. Desde luego, se mencionan en el texto bastantes obras de las que no hemos encontrado ninguna pista. [...] También queremos indicar que hemos conservado, cuando no era incompatible con el castellano, la especial forma de puntuar de S. de Beauvoir, pues es muy representativa de una época, de una corriente intelectual y de una forma de pensar (Beauvoir, 1998a, p. 35).

Esta nota da tradutora é absolutamente necesaria, xa que lle explica á audiencia a razón pola que algunhas citas bibliográficas corresponden a obras en francés e outras a obras en castelán, á vez que fai visíbel a súa intervención sobre o texto orixinal. Ademais desta, ao longo do texto hai algunha nota da tradutora máis, nas que Martorell –coas súas indicacións– serve de axuda para que a audiencia poida ir seguindo a argumentación filosófica da autora existencialista.

Á hora de analizar os paratextos icónicos, cómpre sinalar que *El segundo sexo* publicado en Cátedra ten o mesmo deseño de cuberta que todos os libros da colección Feminismos desta editorial. Ademais, a ilustración do volume I retrata a unha muller (que é a mesma Beauvoir); e a do volume II está enfocado dende máis lonxe, polo que se pode ver ao lado desa muller a un home (que é Jean-Paul Sartre). O deseño da cuberta foi obra de Carlos Pérez-Bermúdez, e a ilustración é do “Archivo AISA”. Comparando estes peritextos icónicos cos das obras orixinais, é doado apuntar que a ilustración da edición de Cátedra contrasta coa muller/estatua espida da edición de 1978 de Gallimard, xa que amosa unha muller maior, seria, símbolo da sabedoría, da reflexión consciente, da análise filosófica.

Edición española en Cátedra (1998)

3.4. *The Second Sex*, en Gran Bretaña (e outros países anglófonos)

Como xa mencionei con anterioridade, o público anglófono só tivo que agardar catro anos para poder ler no seu idioma este clásico de Beauvoir. Así, *The Second Sex* púxose á venda nos Estados Unidos por primeira vez en 1953, de man do editor A. Knopf (publicado en Bantam Books), traducido por Howard Parshley. En Gran Bretaña comercializouse por primeira vez nese mesmo ano, na casa editora Jonathan Cape Ltd.

Dende esa data até a actualidade ten habido numerosas reedicións e reimpresións de *The Second Sex*, unhas veces publicadas en editoriais británicas,

outras en editoriais estadounidenses, e máis recentemente polos diferentes selos editoriais (*imprint*) da grande e multinacional empresa editorial Random House³. Malia esta diversidade, todas as edicións de *The Second Sex* teñen un elemento en común: o seren traducidas polo profesor de zooloxía Howard Parshley. Para esta análise, contei con catro edicións publicadas en Gran Bretaña (1979, 1988, 1993, 1997), que conteñen a tradución realizada para o primeiro *The Second Sex*.

Facendo unha comparación dos paratextos de *The Second Sex* e *Le deuxième sexe*, o primeiro que hai que dicir é que non se respecta a división orixinal en dous volumes e tampouco se fai absolutamente ningunha referencia externa á división do contido en dous libros (*book one* e *book two*). O que si se fai é unha tradución do título bastante literal (agás na edición de 1997 na que se titula *Simone de Beauvoir, her world-famous study of The Second Sex*); tamén se respecta a introdución da autora, pero non se traduce nin se incorpora a dedicatoria a Jacques Bost ou as citas de Pitágoras, Poulain de la Barre, Kierkegaard e Sartre. Outra diferenza é que en todas as edicións se inclúe un texto previamente ao comezo da obra de Beauvoir: na edición de 1993 unha introdución escrita pola experta Margaret Crossland, unha bibliografía e unha cronoloxía, e nas edicións de 1979, 1988 e 1997 o prefacio do tradutor Howard Parshley. No tocante ás notas a rodapé, debo recoñecer que ás veces se manteñen, pero noutras ocasións non: o primeiro exemplo aparece na p. 13, onde comeza a introdución da autora. Na obra orixinal, o primeiro parágrafo remata con «Où sont les femmes? Demandait récemment un magazine intermittent», e na nota a rodapé explícase: «Il est mort aujourd'hui, il s'appelait *Franchise*» (Beauvoir, 1960, p. 11). Na tradución de Parshley esa nota da autora desaparece sen deixar pegada e só recolle o texto: «What has become of women? was asked recently in an ephemeral magazine» (Beauvoir, 1979, p. 13). O mesmo acontece con outras notas orixinais da autora, como aquela na que se explica o Rapport Kinsey, a obra de Levinas, etc., que desaparecen da versión en inglés.

Outros exemplos de desaparición inexplicábel de citas incluídas a rodapé no orixinal, son os que sinala Simons cando di que

in volume two of *The Second Sex* [...] Parshley deleted primarily quotations cited by Beauvoir. Some of the quotations (and footnotes) in the French edition are certainly too long. But the deletion, or condensation, of others is a great loss (Simons, 2001, p. 65).

E dado que, como expuxen anteriormente, o tradutor se fai visíbel no seu prefacio, estes cambios e mutilacións paratextuais pódense deducir quizais

3 Random House ten na actualidade sedes en varios países anglófonos do mundo e engloba, entre outros, a Vintage, Everyman, Knopf e Bantam Books.

(nas edicións que inclúen este *translator's preface*) logo de ler nas súas propias verbas que

my intention has been in general to avoid all paraphrasing not required by language differences and to provide a translation that is at once exact and —with slight exceptions— complete [...] I have also done some cutting and condensation here and there with a view to brevity [...] especially in certain of her quotations from other writers (Beauvoir, 1979, p. 11).

Isto contrasta completamente coa afirmación posterior do propio Parshley de que

at the publisher's request I have, as editor, occasionally added an explanatory word or two (especially in connection with the existentialist terminology) and pointed a few additional footnotes and bibliographic data which I thought might be to the reader's interest (Beauvoir, 1988, p. 8).

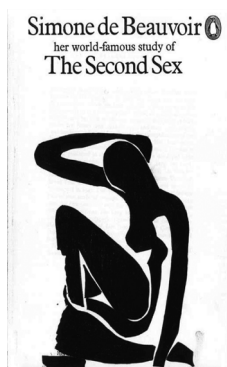
Respecto ás notas e elementos incluídos polo tradutor, hai que sinalar que na introdución (o *Translator's Preface*, que das catro edicións consultadas aparece en todas agás na de 1993, na que se substitúe pola introdución da experta Margaret Crossland) o tradutor faise visíbel, asinando como H. M. Parshley, Smith College, Northampton, Massachusetts. No entanto, esta visibilidade é enganosa: Parshley dá a impresión de ser transparente e xustifica que «practically all such modifications have been made with the author's express permission, passage by passage» (Beauvoir, 1979, p. 12), mais polos traballos das estudosas estadounidenses e británicas sábese que non é certo. Logo, o tradutor faise visíbel pero mente, provocando que a súa actitude poida ser aínda máis daniña que a de tradutores invisíbeis, pois cando a audiencia le a tradución en inglés pode pensar que en realidade se trata dunha versión “aprobada” pola autora.

Finalmente, cómpre mencionar tamén os cambios apreciábeis no índice, dos que o máis destacado é que aparece sempre ao final da obra (e non ao principio como nas edicións francesas) e que se divide en *Book One* e *Book Two* para englobar as partes e capítulos que no orixinal estarían, de feito, en volumes diferentes. Salientábel é tamén que na parte III do *Book One (Myths)* Parshley lle poña subtítulos a cada un dos capítulos, mentres que nas edicións francesas non se especificaba practicamente ningún destes mitos. Xorde unha dúbida: de onde sacou os títulos Parshley? Posíbel resposta: colleita propia ou colleita de paratradutores. Finalmente, chama a atención a reescritura de *L'expérience vécue* por *Woman's Life Today* como título do *Book Two* (o que sería o subtítulo incluído na cuberta para as edicións francesas), o que

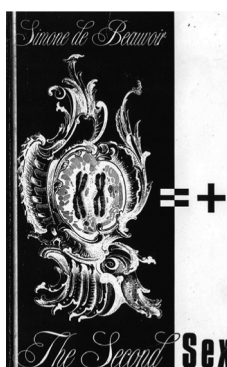
as William McBride notes, Parshley's translation of volume two as 'Woman's Life Today' rather than, more accurately, 'Lived Experience', effectively masks the significance of the work as a phenomenological description (Simons, 2001, p. 70).

No tocante agora aos paratextos icónicos, as edicións de 1993 e 1997 non presentan ningún elemento gráfico na cuberta, tan só elementos verbais como autora, título e editorial. Por contra, a edición de 1979 amosa a silueta dunha muller espida, con formas simples e suxestivas. Trátase de «Blue Nude 1952 by Henri Matisse, by courtesy of Garry Beyéler, Basel». E a edición de 1988 de Pan Books recolle na cuberta unha simboloxía indescribíbel, como facendo referencia ás entrañas dunha muller. O debuxo ten no seu interior dous xes (XX), os cromosomas femininos, e iso é igual a máis (XX = +). En todo o libro non hai datos acerca da/o responsábel do deseño.

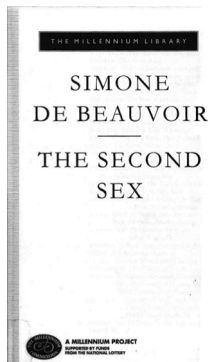
Penguin, 1979

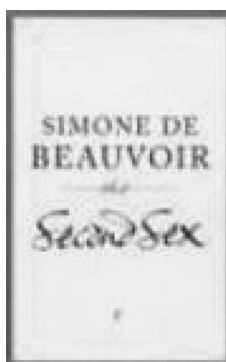
Pan Books, 1988

Everyman's, 1993

Vintage, 1997

En comparación coas cubertas dos volumes orixinais, as edicións en inglés sen elementos gráficos de 1993 e 1997 recordan ás francesas de 1960 e 1981, mentres que a edición en inglés de 1979 (coa escultura de Matisse) pode recordar en esencia á edición francesa de 1978 (que tiña unha escultura clásica dunha muller espida).

4. Á procura de responsabilidades

4.1. Análise textual

No caso concreto da análise da obra de Beauvoir dende un punto de vista textual —na súa tradución ao castelán en Latinoamérica, ao castelán no estado español e na tradución ao inglés— pódese concluír que a maior responsabilidade á hora de tomar decisións lle corresponde ao tradutor/a. Xustamente nesta toma de decisións a persoa tradutora pode realizar unha análise consciente ou inconsciente dos elementos que se deben considerar, sendo (neste último suposto) vítima da ideoloxía dominante. E malia que sempre que se traduce se produce unha manipulación (a tradutora ten que interpretar un texto de acordo coa súa ideoloxía antes de reescribilo noutra lingua), constato —logo da análise presentada neste traballo— que na tradución de francés a inglés tivo lugar unha alteración textual importante das palabras de Beauvoir dende os presupostos da ideoloxía dominante, que con toda probabilidade foi debida á análise inconsciente do tradutor, e que tivo como consecuencia máis importante o xurdimento de diverxencias case irreconciliábeis entre o desenvolvemento dos feminismos das francófonas e das anglófonas. En síntese, por ignorancia e por descoñecemento o tradutor non fixo unha reflexión consciente acerca da obra que tiña que traducir nin das súas implicacións, producindo así un novo texto en inglés baixo a influencia da ideoloxía dominante: por exemplo, en cuestións de xénero a ideoloxía dominante é patriarcal, e Parshley fixo unha selección sexista das pasaxes que omitiu e incluíu.

A principal diferenza entre a tradución ao castelán efectuada por Pablo Palant nos anos 50 e a realizada por Alicia Martorell en 1998 é a invisibilidade ou visibilidade da persoa tradutora, respectivamente, e o nivel de implicación persoal na obra. Sendo estas dúas persoas responsábeis dos textos que producen, Palant agóchase detrás das palabras que escribe, converténdose nun tradutor invisíbel, mentres que Martorell dá a oír a súa voz nas notas da tradutora e na compilación bibliográfica das obras citadas ao longo do libro. Nunha desas notas, Martorell explica cal é a súa estratexia a seguir ante, por exemplo, citas de material bibliográfico estranxeiro, e logo amósase coherente con ela, sen que pareza que Palant teña unha estratexia. Quizais outra diferenza entre ambos sexa tamén que Palant fixo unha análise do texto máis inconsciente que a realizada por Martorell, que cando afrontou a tradución pasaran xa cincuenta anos dende a súa aparición e coñecía (coa perspectiva que dá a distancia cronolóxica) as importantes repercusións da obra.

4.2. Análise paratextual

Canto aos paratextos destas dúas edicións, cómpre dedicarlle unhas liñas a intentar atribuír responsabilidades en cada unha das versións publicadas. Así, no tocante a *El Segundo Sexo* arxentino, Palant traduciu para que se publicase nunha editorial de obras fundamentalmente de psicoloxía e medicina (en principio, susceptíbel de seguir a ideoloxía dominante). E así, repartindo responsabilidades entre tradutor e paratradutores, considero que se lle pode atribuír a Palant a decisión de traducir e conservar a dedicatoria do orixinal; as citas de Pitágoras, Poulain de la Barre, Kierkegaard e Sartre; as notas a rodapé da autora; e a decisión de incluír nalgúns casos notas do tradutor, que son necesarias para permitirlle á audiencia hispanofalante localizar e consultar as obras citadas por Beauvoir. Pero estas notas son bastante neutras e non se oenelas a voz do tradutor, que en ningunha ocasión chega a comentar os problemas cos que se atopou para dar esas referencias e non dá facilidades para que unha audiencia leiga siga as argumentacións da filósofa existencialista Beauvoir.

No que atinxe a *El Segundo Sexo* de Cátedra, a Martorell encargóuselle a tradución para a colección Feminismos. Así, no tocante á adscrición ideolóxica, a editora é a encargada da colección Feminismos, polo que xa fai explícito que a súa ideoloxía non se prega á dominante patriarcal. Nun intento de atribuírlles responsabilidades ós axentes que interveñen no proceso, resulta bastante evidente que a decisión de editar dous volumes, de incorporar un prólogo dunha experta, de seleccionar parte dese prólogo como texto para aparecer na cuberta posterior e a decisión de encargar a ilustración e o deseño das cubertas lle corresponderon á editora, que tamén foi quen decidiu incluír os nomes das persoas do consello asesor da colección Feminismos e quen decidiu como describir os dereitos de copyright e as subvencións que recibiron para publicar o libro. A tradutora foi a responsábel de facer a bibliografía que aparece despois do prólogo da experta e antes do comezo da obra propiamente dita, mais é difícil establecer se por iniciativa propia ou por encargo da editora. Tamén foi quen decidiu encabezar esa bibliografía seleccionando unha cita de Beauvoir e incluíndo unha nota a rodapé para explicar cal era a súa postura ideolóxica e cal había ser a súa estratexia ao longo da reescritura de *Le deuxième sexe*. Alicia Martorell fixo posibelmente a tradución ao español da dedicatoria e das citas de Pitágoras, Poulain de la Barre, Kierkegaard e Sartre (pois non coincide literalmente coas de Palant); incluíu as introducións da autora e respectou as notas orixinais que Beauvoir escribiu. E, en definitiva, é responsábel das numerosas “N. de la T.” que aparecen ao longo da versión publicada en Cátedra, así que a tradutora faise visíbel no texto que reescribe, advertíndolle á audiencia que criterios determinan as súas decisións e cal será a súa estratexia tradutiva, que como apuntei na introdución deste traballo é precisamente un dos principios que defenden os feminismos.

Recompilando e comparando diversos elementos paratextuais entre Buenos Aires e Madrid, cómpre afirmar que na tradución das citas só unha delas (a de Pitágoras) coincide nas traducións de Martorell e Palant, polo que se pode deducir que pertence a unha obra cuxa tradución está estandarizada. En segundo lugar, a reescritura do índice de Palant e a de Martorell difiren notabelmente, até o punto de que Martorell reescribe como «las circunstancias biológicas» o que para Palant son «los elementos de la biología», e para Beauvoir «les donnés de la biologie». No apartado de paratextos icónicos, hai que mencionar que a ilustración de cuberta da edición de *El segundo sexo* publicada por Cátedra dentro da colección Feminismos amosa a unha muller madura, reflexiva, símbolo da sabedoría, porque efectivamente se trata dun libro no que a autora achega a súa corrente filosófica e feminista. Pola contra, nas edicións analizadas que se publicaron en Buenos Aires, pásase da sobriedade e seriedade absoluta da cuberta de 1954 á cuberta que retrata catro viñetas con caras de mulleres moi felices, aínda que tamén hai que recoñecer que a edición de 1977 amosa a fotografía de dúas mulleres maduras, que poderían simbolizar, ao igual que na de Cátedra, a madurez e sabedoría feminina.

Á hora de outorgar responsabilidades acerca da alteración de paratextos en *The Second Sex*, xorde a dúbida acerca de quen decidiu aspectos como o de incluír un prefacio do tradutor, traducir a introdución da autora pero eliminando a maioría das súas notas a rodapé e omitir a dedicatoria da obra e as citas de autores que incluíu Beauvoir no orixinal: foi cousa do tradutor e editor Howard M. Parshley, ou do responsábel da editorial Alfred Knopf (como suxire o tradutor no seu prefacio) que perseguía reducir o contido dos dous volumes en francés e publicar tan só un libro? Alfred Knopf foi quen decidiu que os dous volumes de *Le deuxième sexe* se convertesen nun só en inglés, e con esas “ordes” se dirixiu ao que sería o tradutor da obra. E é tamén responsabilidade das editoriais que nin na cuberta nin na portada se faga alusión a que, en efecto, o volume en inglés “equivale” a dous volumes en francés (nin sequera se mencionan na cuberta nin na portada os títulos de cada un dos libros *The facts and the myths* e *Women’s Life Today*). Competencia exclusiva de Everyman’s Library (da Random House) é a decisión de substituír na edición de 1993 o prefacio do tradutor pola introdución dunha experta e incluír unha bibliografía e máis un índice cronolóxico. Respecto á edición de 1979, foi tamén decisión de Penguin Books tanto titular con *Simone de Beauvoir her world-famous study of The Second Sex* como incluír unha biografía de Simone de Beauvoir na primeira páxina do libro.

5. Conclusións

Ao longo deste traballo presentei a ideoloxía como determinante do proceso de tradución, sen esquecer a función que desempeña tamén na paratradución, decote obviada, e relacionei tamén este concepto coa corrente feminista a través da análise de *Le deuxième sexe*.

En síntese, polo que respecta á análise textual e paratextual, intentei determinar a quen cumpría adxudicar responsabilidades sobre a creación dos textos e paratextos ou, dito doutro xeito, intentei desvelar quen son as “decidoras” dos diferentes elementos que converten unha tradución nun libro, e que buscan unha aceptabilidade da obra na sociedade receptora, ben a niveis xerais (tomando decisións acordes cos valores e crenzas dominantes), ben para servir a intereses determinados e pode que minoritarios: dun ou doutro xeito son transmisoras de ideoloxía e todo o que fan estas axentes segue unha estratexia comunicativa chea de ideoloxía.

5.1. O papel dos tradutores

No que atinxe á creación textual (a tradución propiamente dita), a responsabilidade do tradutor é obvia, mentres que en canto aos paratextos, conclúo que a persoa tradutora é responsábel das notas da tradutora ou do tradutor, que no caso concreto de *El segundo sexo* e *The Second Sex* se poden considerar en xeral necesarias (achéganlle á audiencia información valiosa sobre fontes bibliográficas) e nalgúns casos dirixen dalgún xeito a lectura na medida en que transmiten ideoloxía de forma explícita (como cando Martorell explica nunha nota, en primeira persoa, a estratexia tradutiva que vai seguir na reescritura da obra orixinal). Malia isto, resulta razoábel formularse a pregunta de que quizais poidan seguir directrices que lles chegan da editora, como poñía de manifesto o propio Parshley no seu prefacio.

Comparando o labor de Parshley, Palant e Martorell, cómpre salientar que amosan diferentes niveis de implicación na obra. Esta implicación maniféstase na vontade ou non de respectar as notas a rodapé que incluíu a autora no orixinal, na consulta de fontes bibliográficas para ofrecerlle datos actualizados e dispoñíbeis á súa audiencia, na coherencia das estratexias (Palant di *Franqueza* e *Cuadernos del Sud* cando Martorell opta por dar o nome correcto tal e como aparece no orixinal *Franchise* e *Cahiers du Sud*), ou finalmente na súa participación na obra máis alá da tradución con, por exemplo, a redacción de prólogos ou bibliografías previas, aínda que neste último caso habería que preguntarse, unha vez máis, se non están simplemente a “obedecer” ou cumprir encargos.

5.2. O labor dos paratradutores

Do consenso entre tradutores e paratradutores podería xurdir a decisión de conservar ou non as dedicatorias, citas e notas da autora incluídas na obra orixinal. Nos casos nos que o paratexto traducido (títulos, subtítulos, notas da autora, citas do comezo, etc.) é moi semellante ao orixinal, quizais puido haber unha intervención máis notábel da persoa tradutora, e así poderíase apuntar que Alicia Martorell e Pablo Palant desempeñaron un papel destacado á hora de decidir a inclusión destes elementos na súa tradución. Mais ó contrario, nos casos en que é obvio que hai un cambio, probabelmente se trate dunha maior e

máis exclusiva responsabilidade do paratradutor, e entón habería que recoñecer que Parshley tivo pouco que dicir acerca de facer desaparecer do comezo a dedicatoria e as citas, e acerca de omitir na cuberta os subtítulos de cada parte. E isto, tendo en conta o agravante de que un prólogo, unha dedicatoria, o título, son elementos na tradución de textos literarios que aparecen como depositarios primeiros da ideoloxía da obra. Por que a autora lle dedicou a obra a un Jacques Bost co que estivo relacionada sentimentalmente e persoa que influíu poderosamente na elección do título *Le deuxième sexe*? Por que a autora decidiu incluír citas de Pitágoras, de Poulain de la Barre, ou do mesmísimo Sartre co que tan relacionada estivo? Estas preguntas, que si se pode facer a audiencia hispanofalante, nunca xurdirán no público anglófono.

A primeira das decisións que claramente agroman dos paratradutores das edicións desta obra en inglés, castelán para Latinoamérica e castelán para o Estado español é a do número de volumes nos que editala. En Arxentina e en España respectáronse os dous volumes do orixinal⁴, pero nas edicións para o ámbito anglófono reducíronse os dous tomos orixinais a un único tomo sen previo aviso. Non se fai constar en ningures que o orixinal consta de dous tomos, e tampouco se indican con claridade os subtítulos de cada un dos volumes: malia que no índice si se di *book one* e *book two*, non se explica que orixinarmente eran libros fisicamente independentes. Así, estes paratradutores están a levar a cabo unha intervención sobre o texto orixinal, pero agóchana e non din que están a mudala, sabedores de que podería crear problemas de aceptación na sociedade receptora, que podería considerar “unha mala tradución” aquela que reduce o contido de dous libros a un só. E resulta ilustrativo citar a autora Lane-Mercier cando sostén que «the invisible **paratranslator** is no longer the one who merely resort to fluent strategies, but the one who refuses to take over responsibility for his or her manipulations» (1997, p. 65 *apud* Reimóndez 2001, p. 96. A negriña é miña).

En segundo lugar, falando agora dos peritextos icónicos, as paratradutoras son quen deciden como han ser as cubertas de cada edición, tendo en conta que «a dimensión icónica do texto [...] o seu aspecto visual resultan ser parámetros esenciais que condicionan [...] sobre todo, a lectura e reescritura do texto» (José Yuste, 2001, p. 850 *apud* Garrido, 2004, p. 36). Nas cubertas da obra obxecto de análise representouse ou ben a “neutralidade icónica” con cubertas sen ningún elemento gráfico ou ben a diferentes tipos de mulleres: a que ten madurez intelectual, a que é nova e ten risa fácil de orella a orella, á que simbolizan as estatuas espidas, etc. Outro exemplo de como se transmite ideoloxía coa elección das ilustracións de cuberta ofréceo Simons (2001, p. 61) cando fala da «1968 Bantam paperback edition of *The Second Sex*, the one with the photography of a naked woman on the cover. After all, this was

4 Malia que en 1998 se publicou en Buenos Aires *El segundo sexo* nun só tomo, ao que non tiven acceso para a realización deste traballo.

thought to be a book about sex». Da mesma idea é Garrido (2004, p. 36) que sostén que

cando as editoriais escollen os títulos e as imaxes da cuberta do libro están a seguir unha estratexia comunicativa inzada de ideoloxía. Esta escolla determina unha recepción, unha lectura —ideolóxica— e ata apunta o tipo de público ao que vai dirixido.

O terceiro dos aspectos salientábeis é a elección do título, e a este respecto cómpre lembrar que en inglés o título *The Second Sex* é o mesmo en todas as edicións (quizais porque houbo un consenso dende que Knopf decidiu sacar a primeira en 1953) agás na de 1993, cuxo título é diferente (*Simone de Beauvoir her world-famous study of The Second Sex*). Nesta decisión, obviamente, o tradutor non tivo nada que dicir. O título en castelán é o mesmo nas edicións arxentinas e nas españolas. O motivo parece evidente: a primeira edición en España saíu máis de corenta anos despois da edición en Arxentina, e os paratradutores non se cuestionaron mudalo porque para centos, se non milleiros, de cidadás e cidadáns do estado español a edición arxentina fora a única que puideran consultar durante os anos de censura e represión franquista. Logo, conservar o título facía máis doado identificar unha obra que xa podía ser coñecida.

En cuarto lugar, ás paratradutoras correspondeu tamén a decisión de encargar colaboracións alleas para incluír nas diferentes edicións: un prefacio ao tradutor no caso da maioría das edicións inglesas; un prólogo a unha experta no caso da edición de Cátedra e na de Everyman; e diferentes apartados cuxa elaboración lle correspondeu á tradutora, como a bibliografía de Martorell para Cátedra, a cronoloxía na edición de Everyman, ou as notas que, segundo Parsley, lle recomendou facer o editor da primeira edición de *The Second Sex* para explicar termos do existencialismo.

Finalmente, as diferentes maneiras de estruturar os índices pódenselles atribuír tamén a paratradutores, xa que por exemplo comparando a edición arxentina coas catro francesas analizadas, áchase que se seguen aspectos diferentes e mesmo hai elementos nos que a edición de Buenos Aires “vai por libre”. Ao centrarse nas catro edicións en inglés, hai diferenzas tamén entre elas en canto ao xeito de presentar as partes e os capítulos, e obviamente iso non pode ser atribuíbel de ningún xeito ao tradutor. E por último, son as paratradutoras tamén quen se encargan de facer figurar nun ou noutro lugar, máis ou menos á vista, o nome das persoas encargadas da tradución. Nas edicións en castelán, o nome de Pablo Palant e de Alicia Martorell só aparece en páxinas interiores, mentres que na maioría das edicións en inglés xa se indica na cuberta que o libro foi «translated and edited by Howard M. Parsley», e logo menciónase en todas as páxinas interiores a carón do nome da autora.

En definitiva, por que se producen estes cambios nas diferentes edicións publicadas en diferentes países, para diferentes audiencias e en diferentes pe-

ríodos históricos? A resposta é a vontade manifesta de introducir unha carga ideolóxica mediante a que adaptar as edicións a uns valores determinados (normalmente os dominantes), asegurando a aceptabilidade da obra traducida na sociedade receptora. Malia a isto, ponse tamén en evidencia a importancia dos factores económicos e de mercado, xa que por exemplo no caso da edición en inglés hai tradutoras que queren facer unha nova versión diferente á reimpresión de Parshley, e para iso deben facerlle fronte a uns/unhas axentes (as/os paratradutores) que non están polo labor.

Ao longo deste traballo analizouse o traballo dunha autora, de tres tradutores que reescribiron en dous idiomas, e de sete editores e editoras.

En principio, de acordo coas teorías esencialistas da tradución, poderíase pensar que o feito de que a obra orixinal se traducise a dous idiomas significaría que tan só habería dous textos traducidos válidos, un por idioma, de xeito que ou a tradución de Martorell ou a Palant non fosen fieis ao orixinal. Non obstante, se dous textos traducidos nunca son iguais é porque na súa tradución (e interpretación) inflúe a postura ideolóxica da tradutora, xunto aos contextos sociais, políticos, culturais e a outros aspectos como a experiencia laboral e a competencia tradutora. E como resultado orixínanse diferentes textos traducidos que poden ser perfectamente válidos.

Nun segundo paso, o feito de que a obra orixinal fose traducida por tres persoas podería implicar que si debería haber tres versións diferentes, pero que cada unha delas tería que ser repetida exactamente en cada posterior reedición ou reimpresión do libro. No entanto, os libros publicados en Arxentina véndense todos como tradución de Palant pero teñen diferenzas entre eles; e os libros publicados nos países anglófonos véndense todos como tradución de Parshley e tamén teñen notábeis diverxencias. Xa que logo, as variacións e diferenzas na presentación do soporte libro dun mesmo traballo tradutivo implican que a persoa que traduce ten pouco que dicir ao respecto e que son as e os paratradutores os que deciden sobre estes aspectos tan cruciais que transmiten diferentes mensaxes (ideolóxicas) á audiencia. E tendo moi presente que «a cultura dominante é a que escolle o discurso que se debe expandir e iso cómpre buscalo nas estratexias de tradución, nas normas e nos discursos que xestionan» (Garrido, 2004, p. 37), o papel desempeñado polas paratradutoras é dobremente importante porque as seleccións e intervencións sobre o soporte orixinal do ben cultural libro non só reflicten unha ideoloxía, senón que tamén contribúen a formalala.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- BAIR, Deirdre. 1990. *Simone de Beauvoir. A biography*. Nova York: Summit, 1990.
- BASSNETT, SUSAN e LEFEVERE, André (eds.). 1990. *Translation, History and Culture*. Londres e Nova York: Pinter Publishers, 1990.

- BASSNETT-McGUIRE, Susan. 1991. *Translation Studies*. Londres e Nova York: Routledge, 1991.
- BAXTER, Neal Robert. 2005. "On the need for non-sexist language in translation". *Language, Society and Culture. The International Journal of Language, Society and Culture*, 15. (Última consulta: 05/03/2006). Disponible en <http://www.educ.utas.edu.au/users/tle/JOURNAL/ARTICLES/2005/15-1.htm>
- BEAUVOIR, Simone de. 1949a. *Le deuxième sexe. Vol. I. Les Faits et les Mythes*. París: Gallimard, 1949a.
- _____. 1949b. *Le deuxième sexe. Vol. II. L'Expérience Vécue*. París: Gallimard, 1949b.
- _____. 1954a. *El segundo sexo. Vol. I. Los hechos y los mitos*. Traducción de Pablo Palant. Buenos Aires: Psique, 1954a.
- _____. 1954b. *El segundo sexo. Vol. II. La experiencia vivida*. Traducción de Pablo Palant. Buenos Aires: Psique, 1954b.
- _____. 1960a. *Le deuxième sexe. Vol. I. Les Faits et les Mythes*. París: Gallimard, 1960a.
- _____. 1960b. *Le deuxième sexe. Vol. II. L'Expérience Vécue*. París: Gallimard, 1960b.
- _____. 1977a. *El segundo sexo. Vol. I. Los hechos y los mitos*. Traducción de Pablo Palant. Buenos Aires: Ediciones Siglo Veinte, 1977a.
- _____. 1977b. *El segundo sexo. Vol. II. La experiencia vivida*. Traducción de Pablo Palant. Buenos Aires: Ediciones Siglo Veinte, 1977b.
- _____. 1978a. *Le deuxième sexe. Vol. I. Les Faits et les Mythes*. París: Gallimard, 1978a.
- _____. 1978b. *Le deuxième sexe. Vol. II. L'Expérience Vécue*. París: Gallimard, 1978b.
- _____. 1979. *Simone de Beauvoir her world-famous study of The Second Sex*. Traducción de Howard Parshley. Londres: Penguin Books, 1979.
- _____. 1981a. *Le deuxième sexe. Vol. I. Les Faits et les Mythes*. París: Gallimard, 1981a.
- _____. 1981b. *Le deuxième sexe. Vol. II. L'Expérience Vécue*. París: Gallimard, 1981b.
- _____. 1988. *The Second Sex*. Traducción de Howard Parshley. Londres: Pan Books (Picador Classics), 1988.
- _____. 1989a. *El segundo sexo. Vol. I. Los hechos y los mitos*. Traducción de Pablo Palant. Buenos Aires: Ediciones Siglo Veinte, 1989a.
- _____. 1989b. *El segundo sexo. Vol. II. La experiencia vivida*. Traducción de Pablo Palant. Buenos Aires: Ediciones Siglo Veinte, 1989b.
- _____. 1993. *The Second Sex*. Traducción de Howard Parshley. Londres: Everyman, 1993.
- _____. 1997. *The Second Sex*. Traducción de Howard Parshley. Londres: Vintage, 1997.

- _____. 1998a. *El segundo sexo. Vol I. Los hechos y los mitos*. Traducción de Alicia Martorell. Madrid: Cátedra, Universitat de València, Instituto de la Mujer, 1998a.
- _____. 1998b. *El segundo sexo. Vol II. La experiencia vivida*. Traducción de Alicia Martorell. Madrid: Cátedra, Univ. de València, Instituto de la Mujer, 1998b.
- BELLUCCI, Maribel. 2003. "Recordando al Segundo Sexo". En *Red Informativa de Mujeres de Argentina, Rebelión*. Publicado o 26 maio 2003. (Última consulta 17/06/05). Disponible en <http://www.rebellion.org/mujer/030526bellucci.htm>
- BIOCOM. 2004. "The Price of a Botched Translation". En *Biocom Xapón*. Publicado o 21/08/2004. (Última consulta 29/06/05). Disponible en http://www.biocom-jp.com/ee/tn/weblog/the_price_of_a_botched_translation/
- CHAMBERLAIN, Lori. 1992. "Gender and the Metaphors of Translation". En VENUTI, Lawrence (ed.) *Rethinking translation: Discourse, subjectivity, ideology*. Londres e Nova York: Routledge, 1992.
- CRONIN, Michael. 2000. "Ideology and Translation". En CLASSE, Olive (ed.) *Encyclopedia of Literary Translation into English*. Vol I, p. 694-696. Londres: Fitzroy Dearborn, 2000.
- DÉPÊCHE, Marie-France. 2002. "As traduções subversivas feministas ontem e hoje". En *Labrys, Estudos Feministas*, número 1-2, julho/dezembro. (Última consulta: 01/02/2006). Disponible en http://www.unb.br/ih/his/gefem/labrys1_2/mfd1.htm
- DE LOTBINIÈRE-HARWOOD, Susanne. 1991. *Re-Belle et Infidèle. La traduction comme pratique de réécriture au féminin-The body bilingual. Translation as a rewriting in the feminine*. Montreal: Les éditions du remue-ménage/Toronto: Women's Press, 1991.
- GARRIDO VILARIÑO, Xoán Manuel. 2003-2004. "Texto e paratexto. Traducción e Paratraducción". En *Viceversa, Revista Galega da Tradución*, nº 9-10, p. 31-39.
- GLAZER, Sarah. 2004. "Lost in Translation". En *The Washington Post*. Publicado o 22 agosto 2004. (Última consulta 27/06/05). Disponible en <http://www.sartre.org/Existentialism/TheLegacyofSimonedBeauvoir.htm>
- GODARD, Barbara. 1990. "Theorizing Feminist Discourse/Translation". En BASSNETT, Susan e LEFEVERE, André (eds.) *Translation, History, Culture*. Londres e Nova York: Pinter Publishers, 1990.
- _____. 1995. "Translating (as) Woman: Review of Susanne de Lotbinière-Harwood *Re-Belle et Infidèle*". En *Essays on Canadian Writing*, 55: 71-82.
- GROSZ, Elisabeth. 1990. "Contemporary Theories of Power and Subjectivity". En GUNEW, Sneja (ed.) *Feminist Knowledge: Critique and Construct*. Londres: Routledge, 1990.
- HATIM, Basil e MASON, Ian. 1997. *The translator as communicator*. Londres: Routledge, 1997.

- IMBERT, Claude e GROSHOLZ, Emily. 2004. "Simone de Beauvoir: A Woman Philosopher in the Context of her Generation". En GROSHOLZ, Emily (ed.) *The Legacy of Simone de Beauvoir*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- KLAW, Barbara. 1995. "Sexuality in Simone de Beauvoir's Les Mandarins". En SIMONS, Margaret (ed.) *Feminist Interpretations of Simone de Beauvoir*. Pennsylvania: Penn State Press, 1995.
- KUSH, Celena E. 2000. "Scholars and professionals take a second look at *The Second Sex*". En *Outreach Magazine*, The Pennsylvania State University, Vol. primavera/verán 2000. (Última consulta 27/06/05). Disponível en http://www.outreach.psu.edu/News/magazine/Vol_2.3/secondsex.html
- LEFEVERE, André. 1992. *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Frame*. Londres e Nova York: Routledge, 1992.
- MOI, Toril. 2004. "While We Wait: Notes on the English Translation of *The Second Sex*". En GROSHOLZ, Emily (ed.) *The Legacy of Simone de Beauvoir*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- NOUSS, Alexis. 2000. "Structuralism, Post-structuralism and Literary Translation". En CLASSE, Olive (ed.) *Encyclopedia of Literary Translation into English*, vol II, p. 1351-1355. Londres: Fitzroy Dearborn Publishers, 2000.
- REIMÓNDEZ MEILÁN, María. 2001. *Interaccións entre teoría da tradución, feminismo e postcolonialismo: revisión de tres alicerces e achega práctica*. Tese de licenciatura. Vigo: Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, 2001.
- SIMON, Sherry. 1990. "Translating the Will to Knowledge: Prefaces and Canadian Literary Politics". En BASSNETT, Susan e LEFEVERE, André (eds), *Translation, History and Culture*. Londres e Nova York: Pinter Publishers, 1990.
- . 1996. *Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission*. Londres e Nova York: Routledge, 1996.
- SIMONS, Margaret A. 2001. *Beauvoir and The Second Sex. Feminism, Race and the Origins of Existencialism*. (Maryland): Rowman and Littlefield Publishers, 2001.
- VAN DIJK, Teun A. 2003. *Ideología y discurso*. Barcelona, Ariel Lingüística, 2003.
- VENUTI, Lawrence (ed.). 1992. *Rethinking Translation: Discourse, Subjectivity and Ideology*. Londres e Nova York: Routledge, 1992.
- VON FLOTOW, Luise. 1991. "Feminist Translation: Context, Practices and Theories". En *TTR (Traduction, Terminologie, Redaction)*, 4:2: 69-84.
- . 1995. "Beginnings of an European Project: Feminisms and Translation Studies". En *TTR (Traduction, Terminologie, Redaction)*, 8:1: 271-277.
- . 1997. *Translation and Gender. Translation in the Era of Feminism*. Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.